

¹⁸ Клименко В. Ф. Отчет о раскопках курганов у с. Чернетчина в 1972 г. — НА ІА АН УРСР, № 1972/16, с. 4.

¹⁹ Буйнов Ю. В. О погребальном обряде ..., с. 213.

²⁰ Привалова О. Я., Привалов А. И. Исследование памятников археологии: (Отчет за 1975 г.) — НА ІН АН УРСР, № 1975/38, с. 15. Висловлюю подяку О. Я. і О. І. Приваловим за дозвіл опублікувати матеріали.

²¹ Отрощенко В. В. Погребения с трупосожжением у племен срубной культуры Нижнего Поднепровья. — В кн.: Энеолит и бронзовый век Украины. Киев, 1976, с. 172—190; Ковальова І. Ф., Волковой С. С. Маївський локальний варіант зрубної культури. — Археологія, 1976, 20, с. 3—22.

²² Тереножкин А. И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. — Киев, 1961, с. 45; Покровська Е. Ф. Кургани передськіфського часу в басейні р. Тясмин. — Археологія, 1953, 8, с. 128—137; Мовша Т. Г. Погребения предскифского времени с Коломыйщины. — МИА, 1956, № 130, с. 204—206; Бородулин В. Г. Исследования в зоне Краснопавловского водохранилища. — АО 1974 года. М., 1975, с. 261—262; Ковпаненко Г. Т. Погребения VIII—VII вв. до н. э. в бассейне р. Ворсклы. — КСИА АН УССР, 1962, № 12, с. 66—72.

²³ Березанская С. С. Лебедовская культура. — В кн.: Энеолит и бронзовый век Украины, с. 196—202.

²⁴ Ильинская В. А. Бондарихинская культура ..., с. 35.

²⁵ Тереножкин А. И. Предскифский период на Днепровском правобережье, с. 183, 184.

²⁶ Беляев О. С. Раскопки поселения бронзы поблизу с. Йосипівка. — Археологія, 1977, 22, с. 47.

А. С. БЕЛЯЕВ

Новые данные о бондарихинской культуре

Резюме

В статье публикуются результаты исследований памятников бондарихинской культуры на р. Орели, которые уточняют ее юго-западную границу. Ставится вопрос о двух видах погребального обряда (трупосожжение и трупоположение) этой культуры. Рассматривается проблема взаимоотношений бондарихинской и чернолесской культур. Утверждается, что начало контактов между племенами этих культур относится к X—IX вв. до н. э.

М. О. ХОМЧИК, Г. М. ШОВКОПЛЯС

Знахідки ранньої пори залізного віку з Києва (із збірок Державного історичного музею УРСР)

Тривалі дослідження різноманітних археологічних пам'яток на території Києва переконливо свідчать, що з кінця палеоліту вона майже безперервно заселялась в усі наступні історичні епохи. Заселялась й у ранній залізний вік, що тривав з VIII ст. до н. е. до перших століть н. е. Ф. Енгельс називав «героїчною епохою»¹ в житті людства епоху, коли йому стало служити залізо — найвизначніший з відомих металів.

Найдавнішими матеріалами цієї епохи в колекції музею є ліпний глиняний посуд, зібраний археологічною експедицією музею на піщаному підвищенні правого берега р. Почайни на місці сучасного житлового масиву Оболонь (вул. Маршала Тимошенка)². Привертає увагу фрагмент високої посудини тюльпаноподібної форми, під прямими вінцями якої розміщений орнамент з наскрізних проколів, а на тулубі — дві смужки наліпних валиків, трикутних в розрізі (рис. 1, 1). Він нагадує посуд з Суботівського городища та поселення Хрещатик³. Наліпний розчленований валик є й на уламках стінок інших посудин (рис. 1, 2, 3). Можливо, ці культурні залишки походять з місця короткочасного перебування групи місцевого землеробсько-скотарського населення, яке поселилось на широких луках давньої Оболоні на час випасу худоби та заготівлі сіна.

На території садиби Республіканського музею медицини (колишнього Анатомічного театру), на вул. Леніна, 37, випадково виявлено бронзовий кинджал довжиною 20 см з вузьким, ромбічним в розрізі, клинком та довгим пластинчастим держаком. Його навершя прикрашене фігуркою ведмедя з похиленою вниз головою і простягнутими на держак лапами, а перехрестя утворено двома голівками грифонів,

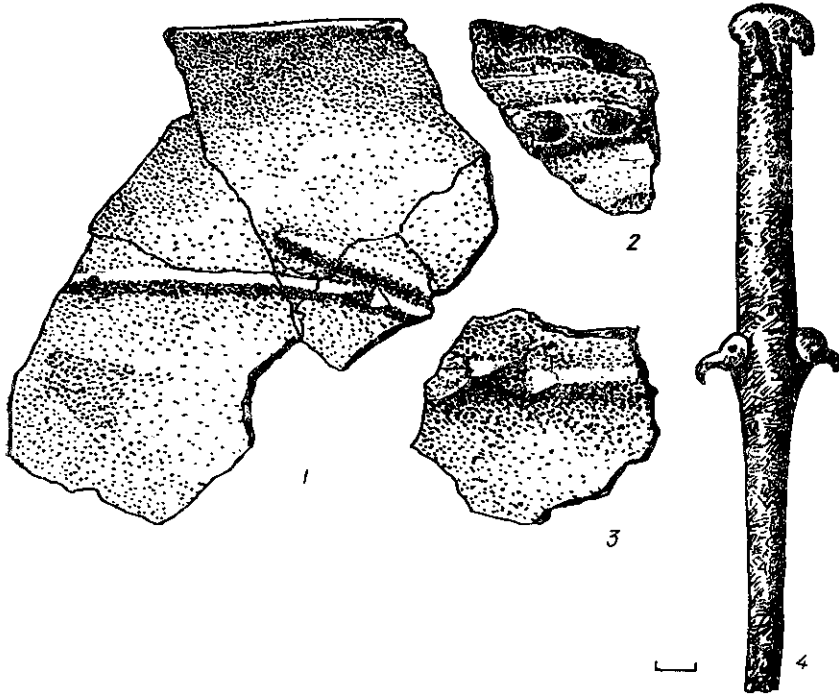

Рис. 1. 1—3 — уламки глиняного посуду (Оболонь); 4 — меч залізний (вул. Леніна).

повернутими в різні боки (рис. 1, 4) ⁴. Б. О. Рибаків висловив думку, що це міг бути жертвний ніж ⁵. Пам'ятки з території Києва відносяться до другого хронологічного ступеня чорноліської культури і можуть бути датовані VIII—першою половиною VII ст. до н. е. ⁶ Як відомо, багато дослідників вважають населення Києва цього часу давніми предками східнослов'янських племен ⁷.

Під час розкопок залишків поселення зарубинецької культури на Оболоні трапився ліпний глиняний посуд ранньоскіфського часу. Одна з цих посудин, висотою 23 см, з заглаженою поверхнею темно-рожевого кольору попід вінцями оздоблена наліпним валиком з пальцьовими вдавленнями і перлинами в них (рис. 2, 8). На уламках інших ліпних глиняних посудин краї вінця орнаментовані проколами. З металевих виробів слід відзначити уламок бронзової сережки у вигляді округлої цвяхоподібної голівки діаметром 1,1 см і круглого в перетині стержня (рис. 3, 3). Подібні сережки досить поширені серед пам'яток лісостепових племен скіфського часу. Походять вони, зокрема, з відомого Трахтемирівського городища Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. ⁸, з кургану № 41 в с. Гуляй-Городок Смілянського р-ну Черкаської обл. ⁹, с. Журавки Шполянського р-ну Черкаської обл. ¹⁰ За схемою В. Г. Петренко, вони датуються VI ст. до н. е. ¹¹

Залишки неукріпленого поселення виявлені на Оболоні в 300 м на захід від Почайни, площею 200×100 м, поблизу сучасної автобусної зупинки «Переїзд». На його поверхні трапились уламки ліпних посудин з заглаженою поверхнею, вінця яких прикрашені наскрізними проколами, фрагмент ліпної миски з загнутим всередину краєм та два

глиняні пряслиця біконічної форми, ребро одного з яких орнаментоване наколами (рис. 2, 1—7). Такі матеріали добре відомі з поселень ранньоскіфського часу в Лісостеповому Правобережжі, наприклад, на поселенні поблизу с. Жаботин Кам'янського р-ну Черкаської обл.¹² та ін.

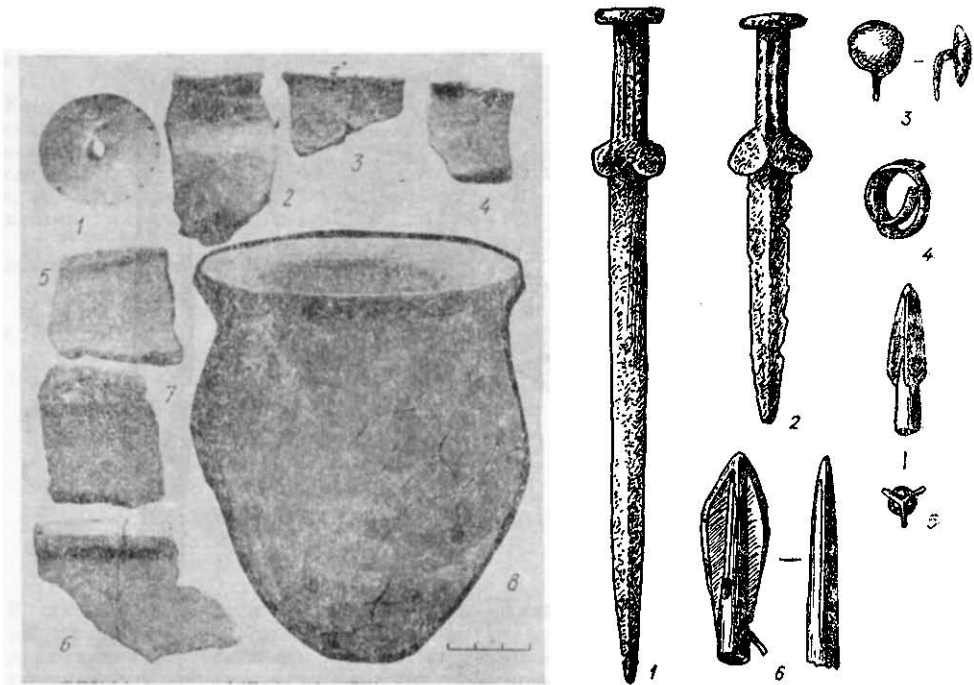

Рис. 2. Знахідки на Оболоні:
1 — пряслице глиняне; 2—8 — глиняний посуд.

Рис. 3. Залізні та бронзові вироби і прикраси:
1 — меч, Вітряні Гори; 2 — меч, схили Дніпра; 3 — уламок серезки, Оболонь; 4 — кільце, Замкова гора, 5 — наконечник стріли, біля Софіївського собору; 6 — наконечник стріли, Лиса гора.

Серед придбань музею останніх років є залізний меч, випадково виявлений в болоті на житловому масиві Вітряні Гори у Шевченківському районі міста. Довжина його 48,5, ширина двозлезового клинка 29 см. Руків'я має бортики по краях та такий же виступ посередині. Перехрестя з прямою верхньою частиною і закрученою посередині нижньою. Клинок з паралельними лезами звужується донизу. Під бруксковидним навершям руків'я знаходиться невелика дротяна петля. На лезі зберігся слід від поздовжнього ребра (рис. 3, 1). Меч прямих аналогій не має. Але за формою перехрестя, наявністю петлі біля навершя його можна віднести до групи найбільш ранніх мечів типу келермеського і датувати VII — першою половиною VI ст. до н. е.¹³

До виробів VI—V ст. до н. е. з Києва відноситься залізний меч-акінак, знайдений в 1952 р. на схилах Дніпра поблизу Піонерського саду. Довжина його 31 см. Меч має пряме руків'я з бортиками по краях з обох боків. Навершя бруксковидне, перехрестя метеликоподібне. Двозлезовий клинок з ребром посередині звужується до вістря (рис. 3, 2)¹⁴.

У різних районах міста при різних обставинах, здебільшого при земляних роботах, трапились бронзові наконечники стріл. Так, з Лисої гори походить дволопатовий наконечник з короткою виступаючою втулкою і боковим шипом на втулці (рис. 3, 6). Подібні наконечники стріл тривалий час (VII—VI ст. до н. е.) поширювались на території

Лісостепу та Степу¹⁵. Трилопатовий наконечник стріли з довгою втулкою і маленьким отвором між двома лопатями VI ст. до н. е. знайдено біля Софійського собору (рис. 3, 5). Подібні дво- та трилопатові наконечники стріл засвідчені на Замковій горі¹⁶. Звідти ж походить і бронзове кільце з незамкнутими кінцями закрученого в спіраль овалного в перетині дроту (рис. 3, 4). Подібні кільця є типовими для лісостепових пам'яток скіфського часу VI—V ст. до н. е.¹⁷

У Середньому Придніпров'ї, зокрема на території Києва, серед пам'яток скіфського часу траплялись також пам'ятки підгірцівської культури. Матеріали з них є і в колекції музею. Серед них керамічні вироби V—III ст. до н. е., зібрані на Замковій та Старокиївській горах, на Подолі, в Корчуватому. Так, з Замкової гори походить ліпний глиняний посуд темно-рожевого та темно-сірого кольору гарного випалу, іноді з домішками слюди в глині. Вінця посудин відігнуті назовні, під ними є орнамент у вигляді випуклин на зовнішній поверхні і заглибин на внутрішній або з наскрізних проколів (рис. 4, 2, 3). З глини виготовлене пряслице (рис. 4, 1).

З Старокиївської гори походить фрагмент невеликої ліпної посудини світло-коричневого кольору та уламок трохи відігнутих назовні вінець посудини, під якими є орнамент з ямок на зовнішній поверхні і перлин — на внутрішній (рис. 4, 6, 10), а також миска з відігнутим назовні краєм, прикрашеним перлинами і наколами (рис. 4, 11).

На північно-західній околиці Києва — Куренівці (вул. Фрунзе), поблизу відомої Кирилівської церкви XII ст., зафіксовано ще один пункт із знахідками ліпного глиняного посуду світло-коричневого кольору з заглаженою поверхнею. Горизонтально зрізані вінця посуду прикрашені перлинами по зовнішній поверхні (рис. 4, 4, 7, 8), а іноді з наскрізними отворами (рис. 4, 5)¹⁸. Невелику ліпну глиняну посудину яйцеподібної форми, орнаментовану проколами по зовнішній поверхні та перлинами по внутрішній, виявлено на тій же Куренівці, поблизу місцезнаходження Кирилівської палеолітичної стоянки (рис. 4, 9). Подібні уламки посуду підгірцівського типу трапились на горі Юрковиця, на площі дослідженого там у 1965 р. поселення зарубинецької культури¹⁹. Посудини підгірцівського типу, зокрема глиняна посудина яйцевидної форми, орнаментовані перлинами на зовнішній поверхні, знайдені на площі Корчуватського могильника на високому правому березі Дніпра²⁰. На лівому березі Дніпра вони засвідчені в Червоному Хуторі²¹.

Різноманітні знахідки з території Києва свідчать про торгові зв'язки місцевого населення ранньозалізного віку з античними містами Північного Причорномор'я та степовими племенами. Так, корінфська мідна монета V ст. до н. е. знайдена в Феофанії²², а срібна монета — тетрадрахма Олександра Македонського (356—326 рр. до н. е.) — на Іванівській вулиці (сучасна вул. Жовтневої революції)²³. З Замкової гори походить глиняний світильник з відкритим круглим вмістилищем, одним рожком і зігнутою під кутом ручкою (рис. 5, 4). Подібний світильник з Ольвії датується IV—III ст. до н. е.²⁴ Знайдені на Замковій горі скляні та пастові очкові намистини жовтого, зеленого, чорного кольорів, коричневого кольору з жовтими смугами (рис. 5, 5) аналогічні античним намистинам IV ст. до н. е. — II ст. до н. е.²⁵ З Куренівки (вул. Фрунзе) та Подолу (вул. Жданова) (рис. 5, 1, 2) походять два скляних бальзамарія з високою шийкою та кулястим тулубом, трохи ввігнутим дном, що датуються I—II ст. н. е.²⁶ На території Дарниці трапилась глиняна курильниця з округлими стінками на плоскому денці (верхня частина зруйнована). По обводу тулуба розташовані наскрізні отвори (рис. 5, 3). Подібні до неї курильниці відомі серед пам'яток сарматської культури і відносяться до I ст. до н. е. — I ст. н. е.²⁷

Отже, можна досить переконливо засвідчити, що більшу частину

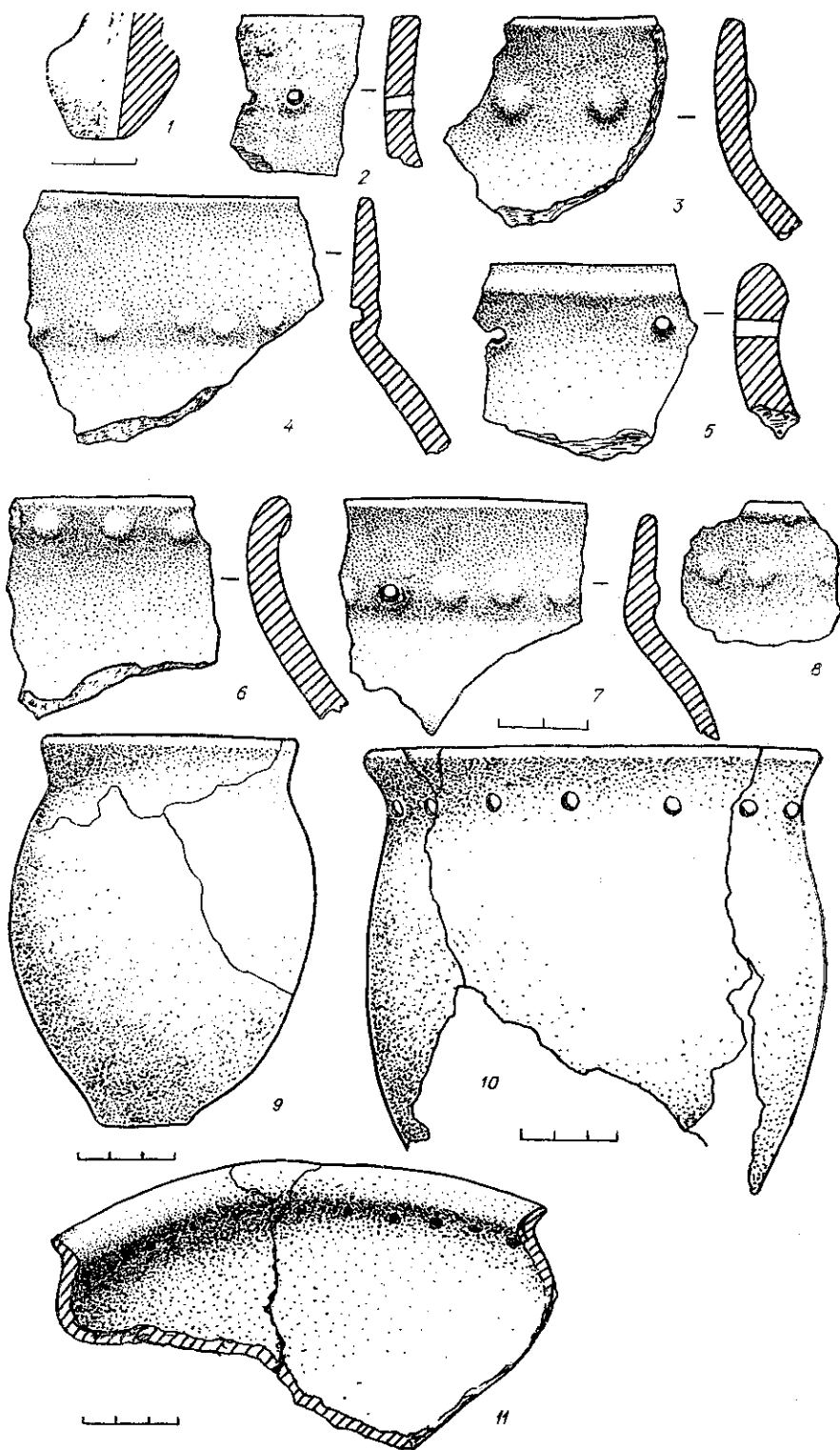

Рис. 4. Пряслице та глиняний посуд:
 1—3 — Замкова гора; 4, 5, 7—8 — Куренівка;
 6, 10, 11 — Старокіівська гора; 9 — Поділ.

території сучасного міста за доби раннього заліза заселяло місцеве лісостепове населення.

Лісостепові пам'ятки скіфського часу, як і, зокрема, пам'ятки підгірцівської культури, деякі дослідники вважають належними генетичним попередникам історичних стародавніх східних слов'ян, носіїв па-

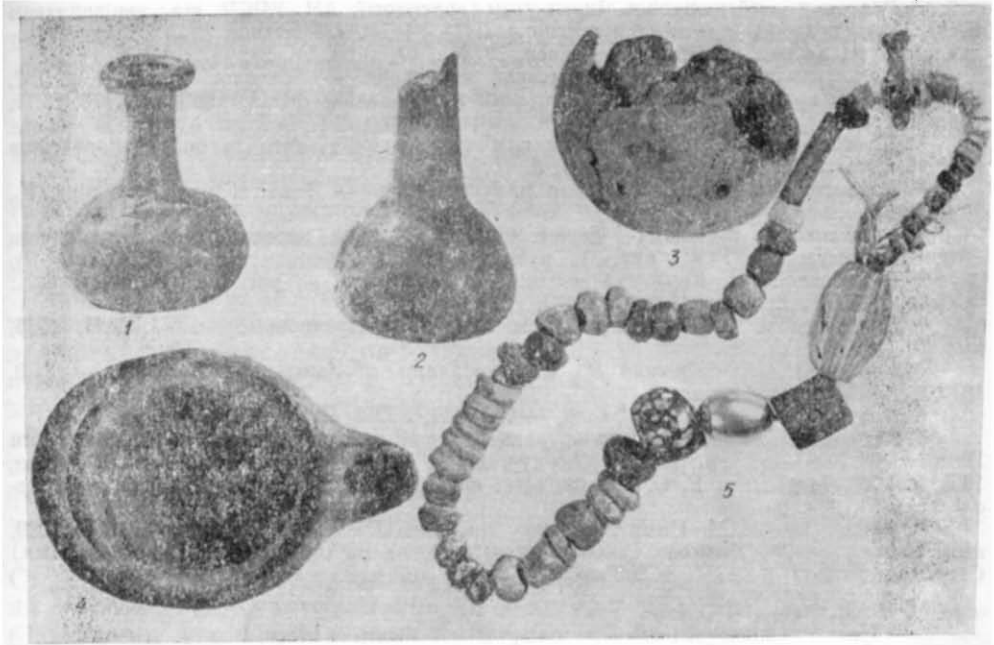

Рис. 5. Скляні та глиняні вироби і прикраси:

1 — бальзамарій, Куренівка; 2 — бальзамарій, Подія; 3 — курільниця, Дарниця; 4 — світильник, Замкова гора; 5 — намисто, Замкова гора.

м'яток зарубинецької культури²⁸. Останні ж поширені на всій території Києва — від Куренівки і Оболоні на півночі, до Борщагівки і Чапаївки на півдні²⁹. Вони особливо широко представлені в збірках музею.

¹ Маркс К., Енгельс Ф. Твори, 2-е вид., т. 21, с. 157.

² Шовкопляс И. Г. Разведки на территории Киева. — АО 1976 года. М., 1977, с. 392.

³ Граков Б. Н., Тереножкин А. И. Субботовское городище. — СА, 1958, № 2, с. 173, рис. 8, 1; Покровська Є. Ф., Петренко В. Г., Ковпаненко Г. Т. Поселення VIII—VI ст. до н. е. поблизу с. Хрешатик на Канівщині. — Археологія, 1971, 2, с. 98, рис. 5.

⁴ Тереножкин А. И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. — Киев, 1961, с. 62, рис. 36, 2.

⁵ Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. — М., 1981, с. 338.

⁶ Археологія Української РСР: У 3-х т. — К., 1971, т. 2, с. 15.

⁷ Тереножкин А. И. Предскифский период ..., с. 244.

⁸ Ковпаненко Г. Т. Раскопки Трахтемировского городища. — В кн.: Археологические исследования на Украине в 1965—1966 гг. Киев, 1967, с. 105, рис. 2, 3.

⁹ Бобринский А. А. Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы. — СПб, 1887, т. 1, с. 102, табл. 9, 10.

¹⁰ Бобринский А. А. Отчет о раскопках близ сел Журавки и Капитоновки Чигиринского уезда Киевской губ. в 1904 г. — ИАК, 1905, вып. 14, с. 29, рис. 71.

¹¹ Петренко В. Г. Украшения Скифии VII—III вв. до н. э. — САИ, 1978, вып. 14-5, с. 21; с. 85, табл. 16, 16-18.

¹² Вязьмитина М. И. Памятники раннежелезного века в окрестностях с. Жаботин Кировоградской обл. — КСИА АН УССР, 1952, вып. 1, с. 61; Ковпаненко Г. Т., Левченко Б. М. Поселення ранньоскіфського часу біля с. Медвин на р. Росі. — Археологія, 1975, 15, с. 58-62; рис. 1, 2, 4.

¹³ Черненко Е. В. Древнейшие скифские парадные мечи. — В кн.: Скифия и Кавказ. Киев, 1980, с. 10-13, 25, рис. 5, 6.

¹⁴ Оpubлікований, див.: Мелюкова А. И. Вооружение скифов. — САИ, 1964, вып. Д1-4, табл. 15, 9.

¹⁵ Там же, табл. 6, тип. 3, 1.

¹⁶ Хойновский И. А. Краткие археологические сведения о предках славян и Русси. — Киев, 1896, вып. 1, табл. 14.

¹⁷ Петренко В. Г. Украшения Скифии ..., с. 59, табл. 51, 12.

¹⁸ Шовкопляс И. Г. Разведки на территории Киева ..., с. 392.

¹⁹ Розкопки здійснювались Інститутом археології АН УРСР під керівництвом Є. В. Максимова за участю співробітника ДІМ УРСР. (Максимов Е. В. Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры. — Киев, 1972, с. 27, табл. IV, 2).

²⁰ Самойловский И. М. Корчуватський могильник. — Археологія, 1971, 1, с. 107, рис. 7; Самойловский И. М. Корчеватовский могильник. — МИА, 1959, вып. 70, с. 71, табл. III, 1.

²¹ Даниленко В. М. Дослідження пам'яток підгірцівського та бобринського типів на Київщині в 1950 р. — АП, 1950, т. 6.

²² Рудинський М. Я. Доісторичне минуле Києва. — В кн.: Київ: Провідник. К., 1930, с. 30.

²³ Коршенко С. В. Клади і окремі монетні знахідки, зареєстровані Центральним історичним музеєм УРСР, вип. 1, рукопис, с. 11 (зберігається в ДІМ УРСР).

²⁴ Книпович Т. Н. Керамика местного производства из раскопа «И». — В кн.: Ольвия. Киев, 1940, т. 1, с. 145, рис. 101, 1.

²⁵ Алексеева К. М. Античные бусы Северного Причерноморья. — САИ, 1975, вып. Г1-12, табл. V; XII.

²⁶ Кунина Н. З., Сорокина Н. П. Стекланные бальзамари Боспора. — ТГЭ, 1972, 13, с. 169, рис. 11, тип. 2.

²⁷ Вязьмитина М. І. Золота Балка. — К., 1961, с. 215, 216, рис. 87.

²⁸ Даниленко В. Н. Памятники ранней поры железного века в Южной части Полесья УССР. — В кн.: Докл. VI науч. конф. Ин-та археологии АН УССР. Киев, 1953, с. 208; Петровська Є. О. Підгірцівські пам'ятки Київського Подніпров'я — Археологія, 1971, 2, с. 21.

²⁹ Шовкопляс А. М. Памятники зарубинецкого времени в Киеве. — МИА, 1969, вып. 160, с. 75—81; Пачкова С. П. Территория Киева на рубеже нашей эры. — В кн.: Стародавній Київ. К., 1975, с. 202—205.

М. А. ХОМЧИК, А. М. ШОВКОПЛЯС

Находки ранней поры железного века из Киева (из собраний Государственного исторического музея УССР)

Резюме

Археологические материалы, выявленные на территории Киева и хранящиеся в ГИМ УССР, свидетельствуют о ее довольно интенсивном заселении в начальную пору раннежелезного века. Наиболее ранними из них являются керамические материалы и железный меч из раскопок на Оболони и ул. Ленина, относящиеся ко второй хронологической ступени чернолесской культуры, датированной VIII — первой половиной VII в. до н. э. С Оболони происходят также обломки глиняных сосудов, возможно с поселения конца VII — начала VI в. до н. э. Меч второй половины VII — первой половины VI в. до н. э. найден на Ветряных горах, а меч-акинак VI—V вв. до н. э. — на склонах Днепра у Пионерского сада.

В районе Софийского собора, на Замковой и Лысой горах встречены бронзовые наконечники стрел и кольца, датированные VII—V вв. до н. э.

Керамические изделия подгорцевской культуры происходят со Старокиевской, Замковой и Юрковецкой гор, Подола, Куреневки, Корчеватого.

Все эти находки являются свидетельством того, что значительная часть территории современного города была заселена местным лесостепным населением.

Находки в Киеве античных монет и привозных изделий (бальзамарий, светильник, курильница, бусы) свидетельствуют о торговых связях населения с древнегреческими городами Северного Причерноморья и степными скифскими племенами.

Заключительная пора раннежелезного века на территории Киева широко представлена памятниками зарубинецкой культуры.